

Bir Grup Lise Öğrencisinde Fiziksel ve Duygusal İstismar Risk ve Koruyucu Faktörlerinin Taranması

Screening of Physical and Emotional Abuse Risk and Protective Factors in a Group of High School Students

Sinem Yıldız İnanıcı*, Esra Akdeniz, Mehmet Akif İnanıcı

Öz: **Amaç:** Çocuk istismarı, çok boyutlu bir olgu olduğundan önleme çalışmaları planlanırken, risk ve koruyucu faktörler bireyle, aileyle, okulla, yaşanılan çevreyle ve politikalarla ilgili olmak üzere çok katmanlı biçimde elde edilmelidir. Bu çalışmada amaç, lise öğrencilerinde, istismarla ilişkili bu faktörleri betimlemektir. **Gereç ve Yöntem:** Katılımcıların yaş ortalaması 15.69 (Ss=.96) olup, % 53.4'ü (n=353) kızdır. Rathus atılganlık envanterine ilaveten kullanılan anket demografik veriler, okul ve yaşanılan çevre, riskli davranışlar, aile ilişkileri/yaşantı tarzı, istismara açık kılan düşünce yapısı ve yakın çevrede istismar gözlemiyle ilgili sorular içermektedir. **Bulgular:** Öğrencilerin %95.5'i (n=631) ailesiyle birlikte yaşamakta, %51.1'i (n=337) ekonomik durumunu orta/altı olarak nitelendirmektedir. Annelerin % 9.6'sı (n=59) ve babaların % 16.2 (n=104) üniversite mezunudur. Katılımcıların %60.1'i (n=397) okula toplu taşıma kullanarak geldiğini, %39.5'i (n=261) okula giderken kendisine kimsenin eşlik etmediğini bildirmiştir. Okul arkadaşlarından en az birkaç defa şiddet gördüğünü bildirenlerin oranı %40.7'dir (n=269). Atılganlık cinsiyet ve sınıfa göre farklılaşmamıştır. Ailenin terbiye yöntemleri üst sınıflardaki erkeklerle, kızlara göre daha sert gelmekte, erkekler ailelerinin beklentilerini fazla bulmakta ve daha az takdir edildiklerini hissetmektedirler. Katılımcıların %43'ü (n=284) yakın çevrelerinde duygusal istismara uğrayan çocuk sayısını 3 ve daha fazla olarak tahmin etmiştir. Aynı tahmin fiziksel istismar için % 20.4'tür (n=135). **Sonuç:** Sağlığa zarar verici madde kullanımı, okuldan kaçma davranışı, yaşanılan mahallede güvende hissetme durumu, okulda şiddete maruz kalma gibi faktörler sınıf ve cinsiyetten etkilenebilmektedir. İstismarın varlığının doğrudan sorulanamayacağı durumlarda katılımcıların fiziksel/duygusal istismara uğrayan çocukların olduğu bir çevrede bulunup bulunmadığını anlamada okuldan kaçma davranışları, şiddet gösteren yakın arkadaşların bulunup bulunmadığı ve kişinin algıladığı arkadaş desteği değişkenlerinin incelenmesi yol gösterici olabilir.

Anahtar kelimeler: karar ağacı, ihmal, ekolojik teori, önleme, çocuk istismarı

Abstract: **Objectives:** Child abuse is a multidimensional phenomenon so planning prevention strategies, risk/protective factors should be obtained in a multilayered manner with regard to the individual, family, school, environment and policies. It is aimed to describe these factors among high school students. **Materials and Methods:** The participants' mean age is 15.69 (Sd = .96) and 53.4% (n = 353) of them are female. The Rathus assertiveness inventory and the questionnaire included variables related to demographics, school and neighborhood, risky behaviors, family relationships/lifestyle, risky thinking styles, abuse experience in the immediate environment. **Findings:** 95.5% of the students (n = 631) live with their families and perceived economic status is moderate/below (51.1%, n = 337). 59 (9.6%) mothers and 104 (16.2%) fathers were university graduates. 397 (60.1%) participants come to the school by public transport and 39.5% (n = 261) has no-one to accompany. Having a violent school-mate rate is 40.7% (n = 269). Assertiveness did not differ by gender and class. Families' child rearing practices are harder for the upper-class boys than for the girls, the boys find their families expectations too much and feel less appreciated. 284 (43%) participants had 3 or more children who abuse emotionally (n=284, 43%) and physically (n=135, 20.4%). **Conclusion:** Class and gender may affect substance use, truancy, neighborhood safety, school violence victimization. When abuse cannot be questioned directly, it can be guiding to examine whether students escape from school, whether there are close violent friends and whether they feel friends' support.

Keywords: decision tree, neglect, ecological theory, prevention, child abuse

DOI: 10.17986/blm.2020.v25i1.1329

Sinem Yıldız İnanıcı: Dr. Öğr. Üyesi, Marmara Üniversitesi Tıp Fakültesi Temel Bilimler Tıp Eğitimi Anabilim Dalı, İstanbul
Email: yildiz.sinem@gmail.com
ORCIDiD: https://orcid.org/0000-0001-8488-3231

Esra Akdeniz: Doç. Dr., Marmara Üniversitesi Tıp Fakültesi Temel Bilimler Tıp Eğitimi Anabilim Dalı, İstanbul
Email: esraakdeniz@gmail.com
ORCIDiD: https://orcid.org/0000-0002-3549-5416

Mehmet Akif İnanıcı: Prof. Dr., Marmara Üniversitesi Tıp Fakültesi Adli Tıp Ana Bilim Dalı, İstanbul
Email: akif@marmara.edu.tr
ORCIDiD: https://orcid.org/0000-0001-8083-9807

Bildirimler

* Sorumlu Yazar

Finansal Destek

Yazarlar bu makale ile ilgili herhangi bir mali destek kullanımı bildirmemişlerdir.

Çıkar Çatışması

Yazarlar bu makale ile ilgili herhangi bir çıkar çatışması bildirmemişlerdir.

Etik Beyan

Bu çalışma için Marmara Üniversitesi Tıp Fakültesi Klinik Araştırmalar Etik Kurulunun 02.09.2016 tarih ve 09.2016.493 protokol numaralı etik kurul izni ve 2015-2016 eğitim ve öğretim yılında uygulanmak üzere İl Millî Eğitim Müdürlüğü izinleri ve onam formları mevcuttur, çalışmada Helsinki Bildirgesi kurallarına uyulmuştur.

Geliş: 19.08.2019

Düzeltilme: 11.09.2019

Kabul: 31.10.2019

p-ISSN: 1300-865X

e-ISSN: 2149-4533

www.adlitipbulteni.com

1. Giriş

Çocuk istismarının ortaya çıkışı, çok sayıda ve farklı özellikteki değişkenlerle ilişkilidir. Bu değişkenlerin bir kısmı kişinin geçmişiyle ilgili iken, diğer kısmı da olayın yaşandığı dönemde çocuğun gösterdiği davranışlarla, kültüre has özelliklerle, ebeveynlerin çocuğu algılama biçimleri ya da çocukların belli kişilik özellikleri ile ilişkili olabilir (1).

Ekolojik teorinin, risk ve koruyucu faktörlerin birlikte ve çok boyutlu olarak değerlendirilmesini içeren yaklaşımının kullanılması, çocuk istismarı ve ihmalinin ortaya çıkışıyla ilgili değişkenlerin derinlemesine anlaşılmasında önemli olabilir. Bu teorinin takibi, ilgili faktörlerin çok katmanlı olarak ele alınmasını gerektirir. Yani durum, birey, aile (yapısı/geçmişi), akran, okul, mahalle gibi değişik seviyelerden bakılarak incelenir (2, 3). Bu faktörlerin her biri hem kendi içinde çeşitlilik göstermektedir hem de birbirleriyle etkileşim halindedir.

İstismar ve ihmal olgularını ya da istismar/ihmal olasılığını araştırırken, belirtilen her katmandaki risk ve koruyucu faktörleri değerlendirmenin bazı avantajları mevcuttur. Öncelikle, bu faktörlerin ergenlik gibi erken dönemlerde tespit edilmesi, istismarın oluşmasında nedensel etki gösteren risk faktörlerini belirlemeye yönelik çalışmaların odağını daraltır. Yani istismara neden olabilecek pek çok faktör dağınık biçimde tespit edileceğine, katmanlar, risk ve koruyuculuk kavramları, odaklanmayı sağlar. Aynı zamanda da bu faktörlerle etkileşen diğer faktörlerin de belirlenmesi kolaylaşır. Saraw'un (4) özetlediği şekliyle ekolojik yaklaşımda ilgili değerlendirme dört düzeyde yapılabilir: ilk seviye olan mikrosistem kişiyi çevreleyen yakın çevreyi içerir (aile üyeleri, yaşlılar gibi). İkinci seviye, mezosistem, mikrosistem içindeki ilişkileri kapsar (aile destek ağı gibi). Üçüncü sıradaki egzosistem de kişiyi doğrudan etkilemeyecek ancak yine de etki sahibi olabilecek mahalle, okul çevresi gibi yapıları tarif eder. Son sistem olan makrosistem ise tüm sistemlerin içinde barındığı çok daha geniş sosyal ve politik norm ve adli yapıya işaret eder.

Bu çok tabakalı değerlendirme, ergenin sadece kişisel özellikleri değil, çevresi tarafından da nasıl şekillendirildiğini ve bu anlamda nasıl güçlendiğini veya ne şekilde incinebilir hale geldiğini ortaya koyabilir. Çok yönlü değerlendirmenin bir avantajı da istismarla kuvvetle ilişkilendirilen birikmiş riski yani, birden fazla değişkenin bir arada etki göstermesini belirlemeye yardımcı olmasıdır (5, 6).

Bu çalışmada amaç, İstanbul şehri Maltepe İlçesi'ndeki lise öğrencilerinde, istismara uğramayla ilişki gösterebilecek bazı risk ve koruyucu faktörleri bireysel, mikro, mezo ve egzosistemler düzeyinde betimlemektir.

2. Gereç ve Yöntem

2.1. Katılımcılar

Araştırma evrenini Maltepe İlçesinde bulunan Anadolu Liseleri ve Anadolu Meslek Teknik Liseleri oluşturmaktadır. Okul tipinin ayrıca bir karıştırıcı faktör olarak etki etmemesi ve homojen bir popülasyonda risk ve koruyucu faktörleri belirlemek için bu grupta sınırlı kalmıştır. Tüm bu liseler içinden 11 tanesi uygun örnekleme metoduyla seçilmiştir. Araştırma popülasyonu 9193 kişi olup, %99 güven seviyesi ve %5 güven aralığı şartıyla belirlenen örneklem büyüklüğü 621 kişidir.

Çalışmaya, yaş ortalaması 15.69 (Ss=.96) olup, %53.4'ü (n=353) kız 661 gönüllü lise öğrencisi katılmıştır. Öğrencilerin sınıflara göre dağılımı 9. sınıflar için %46.6 (n=308), 10. sınıflar için %32.7 (n=216) ve 11. sınıflar için %20.7 (n=137) şeklindedir.

2.2. Anket, Prosedür ve İzinler

Çalışmada, risk ve koruyucu faktörleri değerlendirmek üzere ilk yazar tarafından oluşturulmuş 63 soruluk bir anket kullanılmıştır. Gözlem ve tecrübenin yanı sıra çeşitli tipteki istismar ve ihmale ilişkin risk ve koruyucu faktörlerin derlendiği birtakım çalışmalar (7-10) temel alınarak oluşturulan bu anket şu bölümleri içermektedir: demografik veriler (20 soru), okul ve yaşanılan çevre (8 soru), riskli davranışlar (4 soru), aile ilişkileri (6 soru), aile yaşantı tarzı (8 soru), yakın çevrede istismar gözlemi (2 soru). Ayrıca, önleme çalışmalarının odağını oluşturan kendi bedenine sahip olma, iyi-kötü dokunma arasındaki farkı tespit etme, bedeninin özel bölgeleri bilgisi, yabancı olanla tanıdık olanın ayırt edilmesi, saklanması tehlikeli olabilecek sınırlar gibi konularda, kişinin kendisini istismara açık kılan düşünce yapısını ortaya koymak üzere (14 soru) sorular da bulunmaktadır (11).

Anket, Millî Eğitim Bakanlığı (MEB) İl Millî Eğitim Müdürlüğü izninin alınması sürecinde, müdürlüğün talebi ile değişikliklere uğramıştır. En önemli talepler, alkol, madde sigara kullanımı gibi sağlığı riske atan davranışlara ilişkin soruların daha genel ifadelerle sorulması ve öğrencilerin fiziksel ve/ya duygusal istismara uğrayıp uğramama durumlarının doğrudan sorulmamasıdır. Bu nedenle ilgili sorular "Şimdiye kadar hiç sağlığa zararlı bir madde kullandınız mı?", "Yakın çevrenizdeki çocukları düşündüğünüzde tahminen sizce bu kişilerden kaç tanesi, aileleri içinde sık sık kırıcı söz, aşağılama, aşırı eleştirilme gibi şeyler yaşamaktadır?" ve "Yakın çevrenizdeki çocukları düşündüğünüzde tahminen sizce bu kişilerden kaç tanesi, aileleri içinde fiziksel olarak zarar verici davranışlara maruz kalmaktadır?" şeklinde sorulmuştur. İstismarla ilgili sorular, hassas sorular kapsamındadır.

Bu tür soruların cevapları kişilerin gizli tutmayı isteyecekleri, sorunun yaratacağı etkiye maruz kalmak/bırakılmak istemeyecekleri, saklı içeriktedir. Kişiler verdikleri cevaplarla ayrımcılığı, yargılamaya uğramak istemezler (12). Travmatik yaşantıyla ilgili dolaylı yoldan, kişinin çevresiyle ilgili gözlemlerini içeren sorular, kişinin yaşadığı çevrede, araştırmaya konu olan durumun görülme şekli hakkında bilgi vericidir.

Belirtilen ankete ek olarak, öğrencilerin güçlü yanlarını betimlemek üzere atılmalılığı değerlendirme amacıyla 30 soruluk Rathus Atılmalılık Envanteri kullanılmıştır. Ölçeğin geçerlik ve güvenilirlik çalışması Voltan (13) tarafından yapılmıştır. Alınan puanlar -90 ve +90 arasında değişmekte, eksi puan çekingenliğe, artı puan da atılmalılığa işaret etmektedir.

Etik Beyan

Bu çalışma için Marmara Üniversitesi Tıp Fakültesi Klinik Araştırmalar Etik Kurulunun 02.09.2016 tarih ve 09.2016.493 protokol numaralı etik kurul izni ve 2015-2016 eğitim ve öğretim yılında uygulanmak üzere İl Millî Eğitim Müdürlüğü izinleri ve onam formları mevcuttur, çalışmada Helsinki Bildirgesi kurallarına uyulmuştur. Anket dağıtımından birkaç gün önce ilgili okulların müdür, müdür yardımcısı veya rehber-psikolojik danışmanı ile temasa geçilip çalışma planı yapılmış, kararlaştırılan günde anketler öğrencilere ders esnasında dağıtılmış ve kendilerinin doldurması istenmiştir.

2.3. Analiz

Verilerin değerlendirilmesinde, ortalama alınmış, frekans ve yüzdelik hesaplanmış, veri dağılımı Kolmogorov-Smirnov testi ve histogram, yoğunluk grafiği gibi yöntemlerle değerlendirilmiş, dağılımlar normal olmadığından ikili grup (cinsiyet) karşılaştırmaları için Mann-Whitney U testi ve üçlü grup (sınıf) karşılaştırmaları için Kruskal-Wallis testi kullanılmıştır. Likert tipi soruların cevapları tablolarda yüzde olarak verilmiş ancak karşılaştırmalar bu değişkenler sürekli değişken olarak kabul edilerek yapılmıştır (14). Bulgular kısmında öncelikle tüm gruba ait veriler betimlenmiş, daha sonra her bir sınıf için, cinsiyetin farklılık yaratıp yaratmadığı incelenmiştir. Cinsiyetin farklılık yarattığı durumda ise, ilgili değişkene ait sonuçlar paylaşılmıştır.

Son olarak, yakın çevrede fiziksel istismar gözleyip gözlememe durumuyla (hiç kimse ya da 1-2 kişi ve 2 kişiden fazlası) ilişkili faktörleri ortaya koymak ve faktörlerin önemlilik derecelerini elde etmek üzere CRT (Classification and Regression Tree-Sınıflandırma ve Regresyon Ağacı) algoritmasına dayalı karar ağacı modeli kurulmuştur (15).

İstismar çok boyutlu bir kavram olduğundan, çeşitli değişkenlerden etkilenmektedir. Anket sorularında bağımlı değişkene (yakın çevresinde kaç kişide istismar olduğu) anlamlı olarak etki eden açıklayıcı değişkenler ki-kare testi ile tespit edilmiştir. Literatür bilgileri ile karşılaştırılarak modele hangi değişkenlerin ekleneceği belirlenmiştir. Buna göre, yakın çevresinde istismara maruz kalan çocuk olup olmaması bağımlı değişkeni için gerçekleştirilen modelde, açıklayıcı değişkenler, arkadaşların yakın/destekleyici olup olmayışı, yaşadığı mahallede güven hissi duyup duymama, yakın arkadaşının şiddet gösterip göstermemesi, algılanan ekonomik durum, okuldan kaçıp kaçmama, cinsiyet, sınıf ve sınıfta kalıp kalmama olarak tarif edilmiştir. Tüm açıklayıcı değişkenler riskli ve risksiz durumlar olmak üzere ikili sınıflar şeklinde kodlanmış ve risk teşkil edecek duruma 1 kodu verilmiştir. Örneğin okuldan kaçma değişkeni için hiç kaçmamışsa 0, kaçmış ise 1 kodu kullanılmıştır.

Tahmin edilen ağacın kullanılan veri seti dışında daha genellenebilir olması için ağacın büyüme kriteri olarak maksimum 5 derinlik alınarak budanmıştır. Ayrıca açıklayıcı değişkenler Gini katsayısı ile ölçülen homojenliği 0.0001'den daha az azaltana kadar ağaç büyütülmüştür. İkinci kriterden dolayı elde edilen ağaç 3 derinlikli bir ağaçtır (Şekil 1 ve Şekil 3). Modelin doğru sınıflandırma oranı ve ek olarak 10 katlı çapraz geçerlilik değerleri bulgular bölümünde ilgili kısımda verilmiştir (Tablo 11, Tablo 13).

Tüm analizlerde $p < 0.05$ değeri istatistiksel olarak anlamlı kabul edilmiştir. Analizlerde IBM SPSS 22.0 kullanılmıştır.

3. Bulgular

Tablo 1. Katılımcılara ait demografik bilgiler

	evet		hayır		N*
	n	%	n	%	
sınıfta kalmış	38	5.7	623	94.3	661
sağlık sorunu	93	14.1	567	85.9	661
anne hayatta	658	99.5	3	.5	661
baba hayatta	650	98.3	11	1.7	661
kendi odası var	425	64.5	234	35.5	659
anne çalışıyor	235	35.6	426	64.4	661
baba çalışıyor	600	91.3	57	8.7	657
fiziksel/konuşma engeli var	103	15.6	558	84.4	661

* Rakamlar o soruya cevap veren toplam kişi sayısını göstermektedir.

Tablo 1'deki verilere ek olarak, öğrencilerin %95.5'i (n=631) ailesiyle birlikte yaşamakta, %51.1'i (n=337) ekonomik durumunu orta ve altı olarak nitelendirmektedir. Evde ortalama 4.5 (Ss=1.23) kişi yaşamaktadır.

Tablo 2. Katılımcıların okul ve yakın çevreleriyle ilgili değişkenler

	Hiç		Biraz		Orta		Epey		Son Derece		N
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	
Yaşadığı mahallede güvende hissetme	28	4.2	61	9.2	180	27.3	212	32.1	179	27.1	660
Kendini okuluna ait hissetme	55	8.3	90	13.6	212	32.1	202	30.6	102	15.4	661
Öğretmenleri yakın & destekleyici görme	29	4.4	105	15.9	253	38.3	209	31.6	65	9.8	661
Okul arkadaşlarını yakın & destekleyici görme	20	3.0	46	7.0	159	24.1	257	38.9	179	27.1	661

Annelerin % 9.6'sı (n=59) ve babaların % 16.2 (n=104) üniversite mezunudur. Ebeveynlerin %92.1'i (n=605) evlidir. Katılımcıların % 29.4'ü (n=193), ailesi yaşamda zorlukla karşılaşacak olsa kendilerine destek olacak birilerinin olmadığını ya da birileri olup olmadığından emin olmadıklarını bildirmişlerdir. %22.5 (n=148) sağlık algısını orta ve altı şeklinde ifade etmiştir.

3.1. Okul, Yakın Çevre, Bazı Risk Davranışları ve Atılgnlık Puanları

Katılımcıların %60.1'i (n=397) okula toplu taşıma kullanarak geldiğini, %39.5'i (n=261) okula giderken kendisine kimsenin eşlik etmediğini bildirmiştir. Okul arkadaşlarından birkaç defa ya da daha fazla fiziksel/duygusal zarar verici davranış gördüğünü bildirenlerin oranı %40.7'dir (n=269). Evlerinin bulunduğu mahallede güvende hissederek oyun oynayabilecekleri bir yer olduğunu bildirenler 289 kişidir (%44.1).

Tablo 2'deki veriler, sürekli değişken olarak ele alındığında hiçbirinin normal dağılım göstermediği tespit edilmiştir (p=.000). Dolayısı ile her biri için cinsiyete ve sınıfa göre karşılaştırılmasında non-parametrik Mann-Whitney U testi kullanılmıştır. Buna göre sadece 10. sınıflar için mahalledeki güvenlik hissi (kızlar için *medyan*=3, erkekler için=4, $U=4055.00$, $p=.000$, $r=-.25$) ve okula aidiyet hissi için (kızlar için *medyan*=3, erkekler için=4, $U=4574.00$, $p=.011$, $r=-.17$) cinsiyet farkı ortaya çıkmıştır: Her iki his de kızlar için erkeklere göre daha düşüktür.

Okula ulaşım şekli de sadece 9. sınıflarda cinsiyet değişkeni ile ilişkili bir farklılaşma göstermiştir ($X^2(3, N=208)=14.80$, $p=.001$) (Tablo 3).

Tablo 3. 9. Sınıf öğrencilerinin okula ulaşım şekillerinin cinsiyete göre dağılımı

	Servis		Toplu Taşıma		Özel Araç		Yürüyerek		N	
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
Kadın	48	33.3	77	53.5	4	2.8	15	10.4	144	100
Erkek	25	15.2	104	63.4	9	5.5	26	15.9	164	100

Okul arkadaşından fiziksel/duygusal şiddet görme durumu sadece 10. Sınıflar için cinsiyete göre farklı bir dağılım göstermiştir ($X^2(2, N=216)=5.49$, $p=.031$) (Tablo 4).

Tablo 4. 10. sınıfların okul arkadaşlarından duygusal/fiziksel şiddet görme durumlarının cinsiyete göre dağılımı

	Hiç		Biraz Defa		Çok Sayıda		N	
	n	%	n	%	n	%	n	%
Kadın	79	63.2	38	30.4	8	6.4	125	100
Erkek	43	47.3	39	42.9	9	9.9	91	100

Katılımcıların yarısı (%49.9, n=330) okul kurallarına uymakta biraz ya da çok zorluk çektiklerini, %80.2'si (n=529) en az bir kaç defa sağlığa zararlı madde kullandıklarını, %32.4'ü (n=214) en az bir defa okuldan kaçtıklarını ve % 36.4'ü (n=240) şiddet gösteren en az bir tane yakın arkadaşı olduğunu bildirmiştir.

Sadece 9. sınıflarda okul kurallarına uyum sağlamada güçlük yaşama durumu ile cinsiyet arasında ilişki çıkmıştır ($X^2(2, N=308)=8.06$, $p=.018$) (Tablo 5).

Tablo 5. 9. sınıfta okul kurallarına uyum sağlamada yaşanan zorluğun cinsiyete göre dağılımı

	Çok Zor		Biraz Zor		Zor Değil		N	
	n	%	n	%	n	%	n	%
Kadın	14	9.7	67	46.5	63	43.8	144	100
Erkek	8	4.9	59	36.0	97	59.1	164	100

Sadece 11. sınıflarda cinsiyete göre sağlığa zararlı madde kullanımı ($X^2(2, N=137)=10.42$, $p=.001$) ve okuldan kaçma davranışı ($X^2(2, N=137)=15.24$, $p=.000$) açısından anlamlı farklılaşma gözlenmiştir (Tablo 6)

Tablo 6. 11. sınıflarda cinsiyete göre zararlı madde kullanımı ve okuldan kaçma oranları

Sağlığa Zararlı Madde Kullanımı								
	Hiç		Birkaç Defa		Çok Sayıda		N	
	n	%	n	%	n	%	n	%
Kadın	14	16.7	69	82.1	1	1.2	84	100
Erkek	22	41.5	31	58.5	0	0	53	100
Okuldan Kaçma Davranışı								
Kadın	54	64.3	22	26.2	8	9.5	84	100
Erkek	18	34	18	34	17	32.1	53	100

Kolmogorov-Smirnov testi Rathus Atılganlık envanterinden alınan puanların normal dağılmadığını göstermiştir ($D=610$)=0.986, $p=.011$). Mann-Whitney U Testi atılganlık puanı için cinsiyetler açısından bir farklılaşmaya işaret etmemiştir (medyan kızlar için=0.00 (min=-81, max=56), erkekler için=-2.00 (min=-90, max=43), $p=.266$). Atılganlık özelliğinin sınıflara göre gösterebileceği değişim Kruskal-Wallis testi ile değerlendirilmiş ve bir farklılığa rastlanmamıştır (medyan 9. sınıflar için=-2.00 (min=-90, max=44), 10. sınıflar için=3.00 (min=-71, max=56), 11. sınıflar için=-1.00 (min=-54, max=44), $p=.052$)

3.2. Aile İçi İlişkiler ve Aile Yaşantısı

Katılımcıların aile üyeleriyle ilgili his ve düşüncelerini içeren yanıtları Tablo 7’de görülebilir.

Tablo 7’deki veriler sürekli değişken olarak ele alınıp her bir sınıf içinde cinsiyete göre farklılaşma olup olmadığı araştırılmıştır. Buna göre hem 9. sınıflarda (kızlar için $medyan=3$, erkekler için=4, $U=9504.00$, $p=.003$, $r=-.16$) hem de 10. sınıflarda (kızlar için $medyan=3$, erkekler için=3, $U=4736.00$, $p=.037$, $r=-.14$) ailede anlaşılma hissi kızlar için daha düşüktür.

Tablo 8’deki veriler sürekli değişken olarak ele alınıp her bir sınıf içindeki cinsiyete göre farklılaşmalar incelenmiştir. Buna göre 9 sınıftaki erkeklerin kızlara göre aile hayatlarını daha düzenli olarak algıladıkları (kızlar için $medyan=3$, erkekler için=5, $U=9116.50$, $p=.000$, $r=-.20$), 10. sınıftaki (kızlar için $medyan=2$, erkekler için=3, $U=4695.50$, $p=.024$, $r=-.15$) ve 11. sınıftaki erkeklerin (kızlar için $medyan=2$, erkekler için=3, $U=1430.5$, $p=.000$, $r=-.30$) ailelerinin kendilerinden beklentilerin kızlara göre daha fazla buldukları görülmüştür. Yanı sıra 11. sınıflarda erkeklerin kızlara göre daha az takdir gördüklerini düşündükleri (kızlar için $medyan=4$, erkekler için=3, $U=1742.5$, $p=.026$, $r=-.18$) ve ailedeki terbiye yöntemlerinin kendilerine sert geldiği (kızlar için $medyan=1$, erkekler için=2, $U=1808.00$, $p=.044$, $r=-.17$) bulunmuştur.

Tablo 7. Katılımcıların aile içi ilişkileriyle ilgili değişkenler

	Hiç		Biraz		Orta		Epey		Son Derece		N
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	
Ailede sevildiğini hissetme	11	1.7	32	4.8	94	14.2	166	25.1	358	54.2	661
Ailede anlaşıldığını hissetme	39	5.9	89	13.5	223	33.9	167	25.4	140	21.3	658
Anne-baba tartışma sıklığı	166	25.1	332	51.1	84	12.9	40	6.2	28	4.3	650
Anne-baba tartışma şiddeti	279	42.8	228	35.0	107	16.4	23	3.5	15	2.3	652
Anne-babanın kendisiyle tartışma sıklığı	95	14.4	305	46.3	154	23.4	68	10.3	37	5.6	659
Anne-babanın kendisiyle tartışma şiddeti	239	36.3	251	38.1	118	17.9	37	5.6	14	2.1	659

Tablo 8. Katılımcıların aile yaşantılarıyla ilgili değişkenler

	Hiç		Biraz		Orta		Epey		Son Derece		N
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	
Ailemdeki bazı kişilerin ne zaman nasıl davranacağını kestiremem.	257	39	223	33.8	110	16.7	44	6.7	25	3.8	659
Genelde düzenli bir aile hayatımız vardır.	22	3,3	55	8.3	119	18	210	31.8	254	38.4	660
Evimiz genelde temiz ve düzenlidir.	5	0,8	13	2.0	63	9.5	193	29.2	387	58.5	661
Ailemdeki bazı kişilerin beni terbiye etmek için kullandığı yöntemler bana sert gelir.	353	53,4	159	24.1	71	10.7	45	6.8	33	5.0	661
Ailemdeki bazı kişiler benim olumlu davranışlarımı fark eder ve bunun için beni yeterince takdir eder.	34	5,2	82	12.5	130	19.8	189	28.7	223	33.9	658
Ailemin benden beklentilerinin çok fazla olduğunu, benim sınırlarımı aştığını düşünüyorum.	190	28,7	152	23.0	143	21.6	102	15.4	74	11.2	661
Ailemdeki kişiler hayattaki zorluklarla başa çıkma konusunda iyidirler.	11	1.7	28	4.2	95	14.4	208	31.5	319	48.3	661

Tablo 9. Katılımcıları istismara uğramaya açık bırakabilecek düşünce ve davranışları

	Hiç		Fazla Uymuyor		Pek Uymuyor		Biraz Uyuyor		Oldukça Uyuyor		Çok İyi Uyuyor		N
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	
1. Yetişkinlerin bana söylediği her şeyi yapmam gerekir.	120	18.2	115	17.5	136	20.6	161	24.4	76	11.5	51	7.7	659
2. İnternette hesap açacak olsam ya da bir oyun oynamak için kayıt olacak olsam gerçek ismimi paylaşıyorum.	144	21.9	83	12.6	101	15.3	102	15.5	107	16.2	122	18.5	659
3. Bazen bir yetişkine “hayır” demek uygundur.	46	7.0	49	7.4	74	11.2	143	21.7	126	19.1	221	33.5	659
4. Çok iyi tanımadığım insanların bile arabasına binebilirim.	434	65.7	95	14.4	44	6.7	41	6.2	18	2.7	29	4.4	661
5. Sırları her zaman saklamak gerekir.	41	6.2	41	6.2	49	7.4	57	8.6	121	18.3	352	53.3	661
6. Eğer bir arkadaşım istediğini yapmazsam benimle bir daha konuşmayacağını söylerse, onun istediğini yaparım.	277	42.0	119	18.0	117	17.7	69	10.5	38	5.8	40	6.1	660
7. Yabancılar da sıradan insanlar gibi görünürler.	95	14.5	74	11.3	134	20.4	113	17.2	96	14.6	144	22.0	656
8. Çok korkacağım ya da utanacağım bir olay yaşasam, bu olayı anlatabileceğim, yetişkin bir tanıdığım var.	99	15.0	63	9.6	64	9.7	75	11.4	107	16.3	250	38.0	658
9. Bazı sırları kendi iyiliğim için güvendiğim kişilerle paylaşabilirim.	66	10.0	51	7.7	70	10.6	121	18.3	141	21.4	211	32.0	660
10. Kendimi güvende hissetmediğimde bunu yakınlarıma bildirebilirim.	52	7.9	62	9.4	78	11.8	95	14.4	144	21.8	229	34.7	660
11. Gerçekte görmediğim ancak sadece internette tanıdığım insanlara güvenirim.	353	53.4	115	17.4	80	12.1	62	9.4	25	3.8	26	3.9	661
12. Sevdiğim ya da hoşlandığım biri bile olsa bana hoşlanmadığım biçimde davranmaya hakkı yoktur.	56	8.5	41	6.2	62	9.4	56	8.5	100	15.2	344	52.2	659
13. Eğer okulda kötü bir çocuk bana bir şey yapmamı emrederse, istediğini yapsam iyi olur.	509	77.2	58	8.8	33	5.0	23	3.5	24	3.6	12	1.8	659
14. Yabancı, kendisi sizi tanıdığını söylese de sizin bilmediğiniz birisi demektir.	110	16.6	69	10.4	74	11.2	54	8.2	87	13.2	267	40.4	661

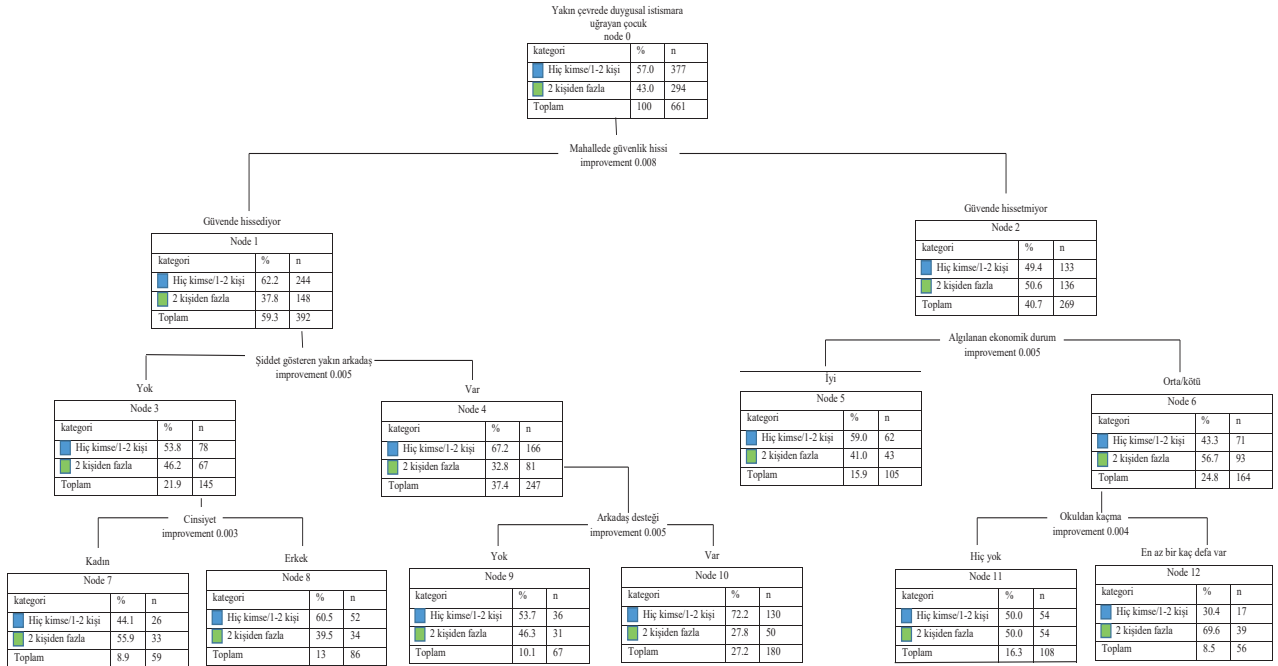
Tablo 10. Katılımcıları istismara uğramaya açık bırakabilecek düşünce ve davranışlarının cinsiyete göre karşılaştırılması

	9. sınıf					10. sınıf					11. sınıf				
	Kız		Erkek		Mann-Whitney U testi	Kız		Erkek		Mann-Whitney U testi	Kız		Erkek		Mann-Whitney U testi
	mdn	n	mdn	n		mdn	n	mdn	n		mdn	n	mdn	n	
Çok iyi tanımadığım insanların bile arabasına binebilirim.	1.0	144	1.0	164	$U=9199.5,$ $p=.000,$ $r=-.22$	1.0	125	1.0	91	$U=4414.5,$ $p=.001,$ $r=-.35$	1.0	84	2.0	53	$U=1311.0$ $p=.000,$ $r=-.38$
Sırları her zaman saklamak gerekir.	6.0	144	5.0	164	$U=9908.5,$ $p=.009,$ $r=-.14$	6.0	125	6.0	91	$P=.925$	6.0	84	6.0	53	$P=.148$
Eğer bir arkadaşım istediğini yapmazsam benimle bir daha konuşmayacağını söylerse, onun istediğini yaparım.	1.0	143	2.0	164	$U=9348.0$ $p=.001,$ $r=-.18$	2.0	125	2.0	91	$P=.169$	1.0	84	2.0	53	$U=1746.5$ $p=.024,$ $r=-.19$
Kendimi güvende hissetmediğimde bunu yakınlarıma bildirebilirim.	5.0	144	4.0	163	$U=8808.0$ $p=.000,$ $r=-.22$	5.0	125	5.0	91	$U=4774.5$ $p=.037,$ $r=-.21$	5.0	84	4.0	53	$P=.081$
Sevdiğim ya da hoşlandığım biri bile olsa bana hoşlanmadığım biçimde davranmaya hakkı yoktur.	6.0	143	5.0	164	$U=9458.0$ $p=.002,$ $r=-.17$	6.0	124	5.0	91	$U=4436.0$ $p=.004,$ $r=-.30$	6.0	84	5.0	53	$U=1495.0$ $p=.000,$ $r=-.30$
Eğer okulda kötü bir çocuk bana bir şey yapmamı emrederse, istediğini yapsam iyi olur.	1.0	144	1.0	163	$U=9850.5$ $p=.001,$ $r=-.18$	1.0	125	1.0	91	$P=.166$	1.0	83	1.0	53	$U=1644.0$ $p=.001,$ $r=-.28$
Çok korkacağım ya da utanacağım bir olay yaşasam, bu olayı anlatabileceğim, yetişkin bir tanıdığım var.	5.0	143	4.0	163	$p=.078$	5.0	124	5.0	91	$P=.337$	5.0	84	3.0	53	$U=1386.0$ $p=.000,$ $r=-.32$
Gerçekte görmediğim ancak sadece internetten tanıdığım insanlara güvenirim.	1.0	144	2.0	164	$p=.059$	1.0	125	2.0	91	$P=.227$	1.0	84	2.0	53	$U=1590.5,$ $p=.00,$ $r=-.26$

Katılımcıların %43'ü (n=284) yakın çevrelerinde duygusal istismara uğrayan çocuk sayısını 3 ve daha fazla olarak tahmin etmiştir. Aynı tahmin fiziksel istismar için % 20.4'tür (n=135).

Karar ağacına bakıldığında mahalle ortamı güvenli olmayan, ekonomik durumunu çevresine göre daha kötü olarak algılayan ve okuldan kaçma eğilimi gösteren bireylerin duygusal istismara uğrama olasılıkları yüksektir. Ayrıca, yaşadıkları mahalle güvenli olsa dahi ortamlarında hayvan veya insanlara zarar veren yakın arkadaşları bulunan bireyler, özellikle arkadaş desteğinden yoksun

olduklarında, yakın çevrelerinde duygusal istismara uğrayan çocuk bildirmişlerdir. Yine, yaşadığı mahallede güvende hissetmesine ve zarar verici davranışta bulunan arkadaş olmamasına rağmen, kişinin genel olarak arkadaş sevgisi ve desteğinden yoksun oluşu yakın çevresinde duygusal istismara uğramakta olan birilerinin bulunma ihtimalini arttırmaktadır. Mahallede güvende hissedip şiddet gösteren yakın arkadaş olmayanlar içinde kızların duygusal istismara uğramış arkadaş bildirme oranı daha yüksektir (Şekil 1).

Şekil 1. Yakın çevrede duygusal istismara uğrayan olduğu bildirimini için yapılan karar ağacı

Tablo 11. Duygusal istismar için yapılan karar ağacı çapraz geçerlilik değeri

Risk	Tahmin	Standart hata
Metot		
Yerine koyma	.386	.019
Çapraz-geçerlilik	.463	.019

Büyüme yöntemi: CRT
Bağımlı değişken: Yakınında duygusal istismara uğrayan çocuk hiç/bir iki kişi ve ikiden fazla

On katlı çapraz geçerlilik katsayısı .433 olarak bulunmuştur.

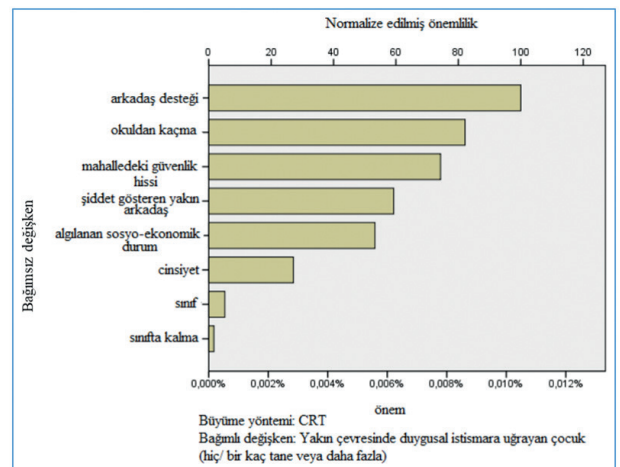
Tablo 12. Duygusal istismar için yapılan karar ağacı kontenjans tablosu

Sınıflandırma			
Tahmin edilen			
Gözlenen	Hiç kimse veya 1-2 kişi	2 kişiden fazla	Doğruluk yüzdesi
Hiç kimse veya 1-2 kişi	334	43	88.6%
2 kişiden fazla	212	72	25.4%
	82.6%	17.4%	61.4%

Büyüme yöntemi: CRT
Bağımlı değişken: Yakınında duygusal istismara uğrayan çocuk hiç/bir iki kişi ve ikiden fazla

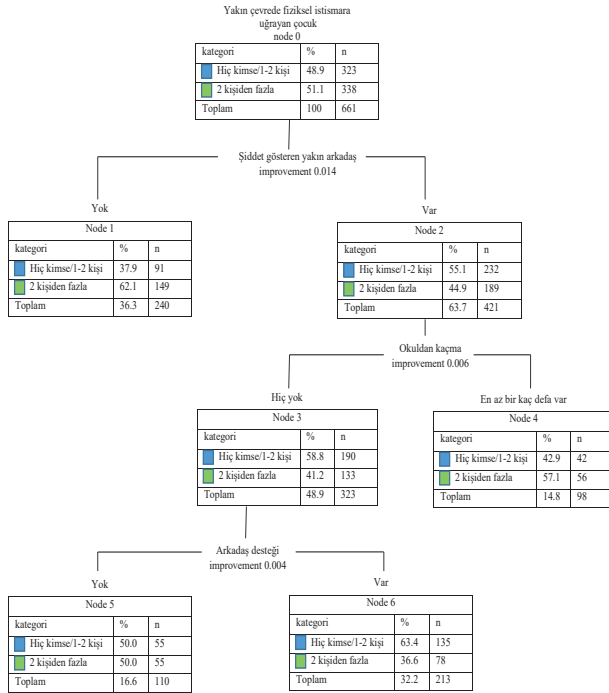
Açıklayıcı değişkenlerin normalize edilmiş önemlilik grafiğine (Şekil 2) bakıldığında, yakın çevresinde duygusal istismara uğrayan çocuklar değişkenini sınıflandırırken, çocuğun arkadaş desteğinden yoksun olup olmaması, okuldan kaçıp kaçmama, yaşadığı mahallede güvende hissedip hissetmeme, yakın arkadaşlarının şiddet davranışı gösterip göstermemesi değişkenlerinin önem sıralamasında önde geldikleri gözlenmektedir.

Gencin zarar verici davranışlarda bulunan bir arkadaşı yoksa ancak kendisi kimseye haber vermeksizin okuldan kaçıyor ise yakın çevresinde fiziksel istismara uğramakta olan çocukların olduğunu bildirme oranı yüksektir. Zarar

Şekil 2. Yakın çevrede duygusal istismara uğrayan arkadaşı olma değişkeni için normalize edilmiş değişken önemlilikleri

verici davranışlarda bulunan yakın bir arkadaşının olması, okuldan kaçmaması halinde bile, eğer yakın arkadaş desteğinden yoksunsa yakınında fiziksel istismara uğrayan çocuk olduğu bildirim oranını arttırmaktadır. (Şekil 3,4).

Şekil 3. Yakın çevrede fiziksel istismara uğrayan olduğu bildirim için yapılan karar ağacı

Tablo 13. Fiziksel istismar için yapılan karar ağacı çapraz geçerlilik değeri

Risk	Tahmin	Standart Hata
Metot		
Yerine koyma	.402	.019
Çapraz-Geçerlilik	.448	.019

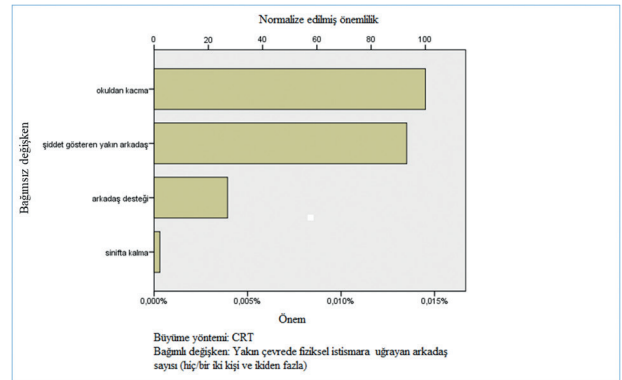
Büyüme yöntemi: CRT
Bağımlı değişken: Yakınında fiziksel istismara uğrayan çocuk hiç/bir iki kişi ve ikiden fazla

Tablo 14. Fiziksel istismar için yapılan kontenjans tablosu

Sınıflandırma			
Tahmin edilen			
Gözlenen	Hiç kimse veya 1-2 kişi	2 kişiden fazla	Doğruluk yüzdesi
Hiç kimse veya 1-2 kişi	135	188	% 41.8
2 kişiden fazla	78	260	%76.9
	% 32.2	%67.8	59.8%

Büyüme yöntemi: CRT
Bağımlı değişken: Yakınında fiziksel istismara uğrayan çocuk (hiç/bir iki kişi ve ikiden fazla)

Yakın çevresinde fiziksel istismara uğrayan çocuklar değişkenini sınıflandırırken öne çıkan değişkenler okuldan kaçma, şiddet gösteren arkadaş ve arkadaş desteği olmuştur (Şekil 4).

Şekil 4. Yakın çevrede fiziksel istismara uğrayan arkadaşları olma değişkeni için normalize edilmiş değişken önemlilikleri

4. Tartışma

4.1. Demografik Bilgiler ve İstismara Uğrama Olasılığı

İstismar ve ihmalle ilişkili risk ve koruyucu faktörlerle inceleme derleme ve meta-analizler, demografik bazı verilerin istismarın/ihmalin ortaya çıkıp çıkmamasına değişik derecelerde katkıda bulunduğu bahsetmektedir: Stith ve ark. (18), sosyal destek azlığını, işsizliği, sosyo-ekonomik seviyenin düşüklüğünü ve ailede tek ebeveynin olmasını fiziksel istismar ile ilişkilendirmişlerdir. Ebeveynin eğitim seviyesinin düşüklüğü fiziksel istismar, ihmal ve duygusal ihmal ile çocuğun cinsiyetinin kız olması cinsel ve duygusal istismarla alakalı görülmüştür (18, 19). Çocuğun cinsiyeti, ebeveynlerin kız ve erkeklerden, cinsiyet rollerine göre farklı beklentiler geliştirmesine ve dolayısı ile çocuğun davranışlarına farklı

sertlikte tepkiler vermelerine sebep olabilmektedir. Bu da farklı cinsiyetten çocukların farklı istismar deneyimleriyle ilişkili olabilir (20). Ailedeki çocuk sayısının fazlalığı da ihmalle ilişkili görünmektedir (17, 21). Bu çalışmaya katılanların ebeveynlerinin büyük çoğunluğunun hayatta ve evli oluşu, babaların neredeyse tamamının işinin olması koruyucu olarak nitelendirilebilir. Öte yandan katılımcıların yaklaşık üçte birinin, ailesi hayatta zorluk yaşayacak olsa destek alabilecekleri birinin olmadığını ya da olup olmadığından emin olmadıklarını bildirmesi sosyal destek alma açısından risk altında olabileceklerini düşündürmektedir.

4.2. Tehlike Yaratıcı Davranışlar, İstismar Edilmeyi Kolaylaştıran Düşünce Yapısı ve Atılabilirlik

Ergenin, sağlığı ve güvenliği tehlikeye atan davranışları ile geçmiş istismar deneyimi arasında karşılıklı bağlantı olduğu bildirilmektedir. Örneğin, istismar yaşantısı sonrasında çocukta ortaya çıkan dışsallaştırıcı tarzdaki psikolojik problemlerin, kişinin madde kullanımı ve cinsel ilişkiyle ilgili tehlike yaratan davranışlarda bulunmasını kolaylaştırdığı gözlenmiştir (22). Genç yaşta hamile kalma, yaşlarına göre daha erken yaşta cinsel ilişkiye girme gibi belli risk davranışları, istismara uğramış olanlarda artabilmektedir (23). Çocukluk döneminde istismara uğramak, hem kızlar hem de erkeklerin düzenli sigara ve içki içmesini (24) ve bir defada aşırı miktarda alkol alma davranışını (25) yordayan değişkenler arasındadır. Bu çalışmada öğrencilerin çoğu en az birkaç defa sağlığa zarar verici madde (alkol, madde vs.) kullandıklarını bildirmişlerdir. Bu risk davranışının üst sınıflardaki kızlarda erkeklere göre daha fazla olduğu gözlenmiştir. Leslie ve ark. da (26) tehlike yaratan davranışları yordamada cinsiyetin kız oluşunun, istismar öyküsü (özellikle duygusal istismar) bulunmasının ve sapkın arkadaşlara sahip olmanın öneminden bahsetmektedir. Simantov, Schoen ve Klein (24) da düzenli olarak sigara ve alkol içme davranışı gösterenlerde istismar, aile içi şiddet, olumsuz hayat olayı bildirimlerinin daha fazla olduğunu onaylamakta, üst sınıflarda (11. ve 12. sınıf) alkol ve madde kullanımının daha küçüklere (7. ve 8. sınıf) göre daha sık olduğunu bildirmektedir.

Bu çalışmada sorgulanan risk davranışlarından biri de okuldan kaçmadır. Erken dönemde istismara uğramış olan ergenler, okuldan daha fazla kaçmakta, yüksek eğitime devam etme olasılıkları da düşmekte ve pek çok psikolojik belirti göstermektedirler (27). Hagborg, Berglund ve Fahlke de (28) okuldan kaçanlar arasında istismara uğrayanların oranının fazla olduğunu, bunların tamamına yakınının birden fazla tipte istismar yaşantısı bulunduğunu,

daha fazla ruh sağlığı bozukluğu gösterdiklerini ve öğretmenleriyle ilişkilerinin bozuk olduğunu bildirmektedir. Bu çalışmada, okuldan en az birkaç defa kaçtığını söyleyenler katılımcıların yaklaşık üçte birini oluşturmaktadır ve üst sınıflarda erkeklerin okuldan kaçma davranışı kızlara göre daha yaygındır.

Atılabilirlik, kültürel ve kişisel diğer faktörleri de dikkate alınmak suretiyle önleme programlarında geliştirilmesi önerilen beceriler arasındadır (29). Bu beceri hem belli bir istismar tipini önlemeye yönelik olarak geliştirilebilir, örneğin cinsel istismar açısından, istenmeyen dokunuşa hayır diyebilmek gibi hem de genel bir beceri olarak kazandırılabilir (30) ve hayatın her aşamasında kullanılabilir biçimde geliştirilebilir (31). Bu çalışmada atılabilirlik seviyeleri cinsiyet ve sınıfa göre anlamlı farklılık yaratmamıştır.

Çocuk istismarını önleme çalışmalarında birtakım kavramlar üzerinden hedef kitlenin düşünce, yaklaşım ve davranışlarının değiştirilmesi amaçlanır. Hedeflenebilecek kavramlardan bazıları beden mülkiyeti, iyi ve kötü dokunma, özel bölümler, sınırlar, yabancıları tanıma, saldırganın kandırma yöntemleri, var olan istismarı açıklama, tanıdığı kişilerin dokunması, hata ve suçlamadır (11). Çocukların bahsi geçen alanlarda kendilerini istismara açık hale getirebilecek bilgi ve tutumlarının araştırılması program geliştirilmeden önce bilinmelidir. Bu verinin elde edilmesi, program sonrasında, hedeflenen kazanımlara ulaşıp ulaşılmadığını belirlemede de yardımcı olacaktır.

Çocukların yaşadıkları istismarı dile getirilip getirmemeleri çocuğun saldırganla ilişkisi, saldırganın çocuğu susturmak üzere kullandığı yöntemler, çocuğun olayla ilgili duyduğu sorumluluk, suçluluk, açıkladığında ailesine, saldırganına, kendisine olabilecekleri ilgili kaygıları başta olmak üzere pek çok şeyden etkilenir (32). Bu çalışmada, katılımcıların Tablo 9'daki yanıtları göz önünde tutulduğunda yetişkin ya da yaşına "hayır" diyebilme, sır tutmaya yaklaşım konuları bir önleme çalışmasında odaklanılabilecek konular gibi durmaktadır. Bunun yanı sıra katılımcıların, güvenli internet kullanımı konusundaki bilgi ve yaklaşımları da bir başka odak noktası olabilir. Çalışmalar, riskli internet kullanım davranışlarının çevrimiçi mağduriyetle kuvvetle ilişkili olduğunu göstermektedir (33).

4.3. Aile, Okul, Yakın Çevre Yaşantısı ve İstismara Uğrama Olasılığı

Aile bireylerinin hem birbirlerini hem de ergeni anlaması, sevmesi ve kabul etmesi sağlıklı psikolojik işleyiş için gerekli koşullardandır. Aile ilişkileri içinde kaçınılmaz olarak ortaya çıkan çatışmaların niteliği ve şiddeti,

bunlarla ne şekilde başa çıkıldığı ergenlik dönemindeki kişinin sağlıklı gelişimi açısından önem arz etmektedir. Aile içi çatışma ve ailedeki kohezyon değişkenleri fiziksel istismar açısından, ebeveyn-çocuk ilişkisinin kalitesi de ihmal için yüksek etki büyüklüğüne sahiptir (17). Tian, Liu ve Shan (34) ebeveyn desteğinin ergenin psikolojik sağlamlığını hem doğrudan hem de benlik saygısını artırmak suretiyle olumlu şekilde etkilediğini göstermiştir. Aile işlevlerinin ergen tarafından nasıl değerlendirildiği fiziksel veya duygusal istismara uğramayı tahmin ettirici değişkenler arasındadır. Bir çalışmada, aile üyelerinin sadece kendilerini değil, bütün olarak aile üyelerini gözeterek davranıp davranmaması ve birbirlerine duydukları yakınlık ve güven fiziksel istismar alt boyutundan alınan puanı, aile içindeki iletişim problemleri ise duygusal istismar alt boyutundan alınan puanı tahmin ettirmiştir (35). İstismarın görüldüğü ailelerde, örneğin duygusal istismarın varlığı çocuktaki problem davranışları hem doğrudan hem de öz-yeterlik ve psikolojik sağlamlık değişkenleri üzerinden yordamıştır (36).

Ebeveyn ve ergenler arasındaki çatışmalar, sadece fikir ayrılığına değil, iki tarafın da olayları farklı biçimlerde çerçevelediklerine işaret eder. Tartışılan konular ebeveyn tarafından doğru-yanlış ve/ya moral açıdan değerlendirilirken ergen için kişisel bir seçim olarak görülebilir (37). Bu çalışmada, katılımcıların büyük çoğunluğu ebeveynleri tarafından sevildiklerini hissetmekte, ancak neredeyse beşte biri onlar tarafından anlaşılmadıklarını düşünmektedir. 9. ve 10. sınıflarda ailede anlaşılma hissi kızlarda erkeklere göre anlamlı derecede daha düşüktür. Yaklaşık dörtte üçü ise zorluklarla başa çıkma konusunda ailesini epey/son derece yeterli bulmaktadır.

Aile hayatının akışı, ergen yaşamına çerçeve sağlamaktadır. Evdeki akış, düzen, günlük işlerin gerçekleştirilmesi, rutinler, yaşantının bireylerce nasıl organize edildiği ve tahmin edilebilirliği hakkında fikir vericidir. Bu çalışmada, katılımcıların yaklaşık onda biri ailedeki bazı kişilerin nasıl davranacağını kestiremediğini ve düzenli bir aile hayatına sahip olmadığını bildirmiştir. Günlük hayat akışı içinde evdeki koşulları düzenlemek de ebeveynlik becerileri arasında sayılmakta, önleme programlarında ebeveynler bu konuda da desteklenmektedir.

Ebeveynlerin çocuk yetiştirme tarzları da istismar literatüründe incelenen bir değişkendir. Terbiye tarzı, terbiyenin amacı, duygusal tonu ve ödül-ceza sistemi pek çok şeyi belirler. Çalışmamızda katılımcıların yaklaşık onda biri ailede kullanılan terbiye yönteminin kendisine sert geldiğini, yaklaşık beşte biri de olumlu davranışlarının fark edilip takdir edilmediğini bildirmiştir. Sert disiplin yöntemleri çocuklarda görülen davranış problemleriyle ilişkilendirilebilmekte, ebeveyn-çocuk ilişkisi içinde

olumlu bir tutumun varlığı (bir ebeveynin sıcak yaklaşımı gibi) sert fiziksel disiplinin etkilerini azaltacak bir tampon etkisi yaratabilmektedir (38). Aşırı reaksiyon gösterme, otoriter davranma gibi işlevsel olmayan ebeveynlik tarzları çocuğu duygusal ve fiziksel olarak istismar etme potansiyeliyle ilişkilidir (39).

Bu çalışmada katılımcıların yaklaşık dörtte biri de ailedekilerin kendilerinden beklentilerinin çok fazla olup kendi sınırlarını aştığını bildirmiştir. Bazı çalışmalar, ebeveynin beklentisinin yüksek oluşunun çocuğu eleştirme ihtimalini de arttırdığına dikkat çekmektedir (40, 41). Ebeveynin beklentisi sadece olumsuz sonuç doğuran bir değişken olarak anlaşılmamalıdır. Bu değişken, örneğin, bir yandan öğrencinin akademik başarıya verdiği önemi arttırmasına neden olurken diğer yandan onun depresif duygu hali geliştirmesine neden olabilir (42). Bu çalışmada, ebeveyn beklentisiyle ilgili katılımcı görüşleri, sınıf ve cinsiyete göre farklılıklar göstermiştir. Genelde erkekler ailelerinin kendilerinden beklentilerini fazla bulmakta, yeterince takdir görmediklerini düşünmekte ve terbiye yöntemlerini sert bulmaktadırlar.

Kişinin içinde yaşamakta olduğu muhitin sosyal organizasyonu, çevrede yaşayanların yaşsal, eğitimsel, kültürel vs. niteliği, genel insan hareketliliği gibi değişkenler resmi istismar raporlarındaki değişikliklerle paraleldir. Eğer yaşanan çevrede sosyal kontrol ve organizasyona dair aksaklıklar gözleniyorsa istismar görülme oranı da bununla ilişkilidir (43, 44). Muhitteki sosyal kohezyonun yüksekliği o muhitteki ihmal vakalarının azalmasıyla ilişkilendirilebilir (45). Örneğin ailelerin birbirinin çocuğuna göz kulak olması, çocukların temel bazı ihtiyaçlarını karşılamada beraber hareket edebilmeleri ihmali azaltabilir. Bireysel düzeyde, yaşanan çevredeki sosyal süreçlerin olumsuz algılanması ebeveynlerin ana-babalık etmekle ilgili yaşadıkları stresi etkileyerek fiziksel istismar ve ihmalin ortaya çıkmasına aracılık edebilir (46). Kolektif etkinin, sosyal ağların kuvvetli olduğu ve düzensizliğin az olduğu mahallelerde ihmal, fiziksel ve cinsel istismar oranları düşüktür (47). Kişinin yaşadığı çevreye ait ve orada güvende hissetmesi de bu çevreyi nasıl değerlendirildiğinin bir göstergesi olarak düşünülebilir. İstismar yaşantısının aidiyet duygusu üzerindeki bozucu etkileri bildirilmektedir: sosyal bağlılık ve aidiyet psikolojik istismar yaşantısı ve psikolojik sağlamlık arasındaki ilişki de tam aracı konuma sahiptir (48).

Bu çalışmaya katılanların beşte üçü kadarı yaşadıkları çevrede epey/son derece güvende hissettiklerini bildirmiştir. Onuncu sınıflarda mahalledeki güvenlik hissi ve okula ait hissetme cinsiyetler arasında anlamlı farklılaşma göstermiştir. Her iki his de kızlarda daha düşüktür.

Okula erişim şekli, öğrencilerin maruz kalabilecekleri riskleri tahmin etmek açısından önemli olabilir. Örneğin, okula ebeveyn veya servis tarafından bırakılmak, okula tek başına veya arkadaşlarıyla gitmeye göre devamsızlık yapma, otostop vs. yapma gibi riskli davranışlarda bulunma veya diğer kişilerden gelebilecek suç içerikli davranışa karşı daha incinebilir olma gibi ihtimalleri arttırabilir. Gerçekten de kişiler okula tek başlarına gittiklerinde kendilerini daha az güvende hissederken bir yetişkinin varlığı güven hissini arttırabilmektedir (49).

İstismara uğramış olma, istismar tipine bağlı olarak benlik saygısında düşüşü ve arkadaşlarla olan ilişkilerin bozulmasını yordayabilir değişkenler arasındadır (50). Kronik olarak istismara uğramak, arkadaşlar tarafından reddedilme ile ilişkilendirilmektedir. Bu ilişkiyi kolaylaştıran şeyler arasında mağdurun gösterdiği saldırgan davranışlar bulunmaktadır. Mağdur çocukların sosyal çekilme göstermeleri de arkadaşları tarafından reddedilmeleriyle ilişkilidir (51). Ayrıca kişinin istismar öyküsünün olması, okul arkadaşlarına şiddet gösterme ihtimalini de arttırmaktadır (52). Bu çalışmada katılımcıların yaklaşık beşte ikisi okuldaki arkadaşlarından en az birkaç defa fiziksel ya da duygusal bir zarar gördüğünü bildirmiştir. Bu durum, 9. sınıflar arasında daha yaygındır ve genel olarak kızların arkadaşlarından şiddet görme durumu erkeklerden daha azdır.

5. Sonuç

Bu çalışmanın sonuçlarına göre demografik verilerden ebeveynlerin hayatta ve evli oluşları ve babaların neredeyse hepsinin bir işinin olması istismar veya ihmale uğrama açısından koruyucu faktörler, ailenin zor duruma düşmesi halinde destek verecek birilerini bulmaktan emin olamama ise risk faktörü olarak belirlemiştir. Katılımcılar çoğunlukla zorluklarla başa çıkma konusunda ailesini yeterli bulmaktadır.

Öğrencilerin çoğu en az birkaç defa sağlığa zarar verici madde kullanmış, üst sınıflardaki kızlar erkeklerle göre bu davranışı daha yüksek oranda göstermiştir.

En az birkaç defa okuldan kaçtığını söyleyenler, katılımcıların yaklaşık üçte birini oluşturmaktadır ve üst sınıflarda (11. sınıf) erkeklerin okuldan kaçma davranışı kızlara göre daha fazladır.

Katılımcılar çoğunlukla ana-babaları tarafından sevidiklerini hissetmekle birlikte, onlar tarafından anlaşılmadıklarını düşünmektedir ve bu anlaşılma hissi kızlarda erkeklerle göre daha düşüktür.

Katılımcıların yaklaşık onda biri ailede kullanılan terbiye yönteminin kendisine sert geldiğini, yaklaşık beşte biri de olumlu davranışlarının fark edilip takdir edilmediğini bildirmiştir. Gençler ayrıca, ailedekilerin

kendilerinden beklentilerinin çok fazla olup kendi sınırlarını aştığını bildirmiştir. Özellikle 10 ve 11. sınıftaki erkekler ailelerinden gelen beklentileri fazla bulmakta, terbiye yöntemlerini sert bulmakta ve yeterince takdir edilmediklerini düşünmektedir.

Katılımcıların yarısından fazlası yaşadıkları çevrede epey/son derece güvende hissettiklerini bildirmiştir. Onuncu sınıflarda mahalledeki güvenlik hissi ve okula ait hissetme kızlarda daha düşüktür.

Katılımcıların yaklaşık yarısı okuldaki arkadaşlarından en az birkaç defa fiziksel ya da duygusal bir zarar gördüğünü bildirmiştir. Bu durum, 9. sınıflar arasında daha yaygındır ve genel olarak kızların arkadaşlarından şiddet görme durumu erkeklerden daha azdır.

Fiziksel ve duygusal istismarın varlığının doğrudan sorgulanamayacağı durumlarda katılımcıların fiziksel ve duygusal istismara uğrayan çocukların olduğu bir çevrede bulunup bulunmadığını anlamada okuldan kaçma davranışları, şiddet gösteren yakın arkadaşların bulunup bulunmadığı ve kişinin algıladığı arkadaş desteği değişkenlerinin incelenmesi yol gösterici olabilir.

Bu sonuçlardan hareketle ileride uygulanabilecek önleme programları için öğrencilere yönelik olarak sağlığa zararlı madde kullanımı bağlamında yaşlılara hayır deme ve sağlıklı yaşam alışkanlıkları geliştirme, ebeveyn-çocuk etkileşimini artırıcı faaliyetler, ebeveynlerin çocuk yetiştirme tarzları ve etkileri hakkında iç görülerini artırıcı uygulamalar, internet kullanım güvenliği gibi konular odak noktaları olarak önerilebilir.

Kaynaklar

1. Belsky J. Etiology Of Child Maltreatment: A Developmental-Ecological Analysis. *Psychol Bull.* 1993;114(3):413–34. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.114.3.413>
2. Thornberry TP, Henry KL. Intergenerational Continuity in Maltreatment. *J Abnorm Child Psychol.* 2013;41(4):555–569. <https://doi.org/10.1007/s10802-012-9697-5>
3. Bogenschneider K. An Ecological Risk/Protective Theory For Building Prevention Programs, Policies, And Community Capacity To Support Youth. *Fam Relat.* 1996;45(2):127-138. <https://doi.org/10.2307/585283>
4. Saraw S. Child Protection: An Ecological Perspective To Assessment And Treatment [doctoral thesis]. Birmingham: University of Birmingham; 2009. 277 p.
5. Brown J, Cohen P, Johnson JG, Salzinger S. A Longitudinal Analysis Of Risk Factors For Child Maltreatment: Findings Of A 17-Year Prospective Study Of Officially Recorded And Self-Reported Child Abuse And Neglect. *Child Abuse Negl.* 1998; 22(11):1065-78. [https://doi.org/10.1016/S0145-2134\(98\)00087-8](https://doi.org/10.1016/S0145-2134(98)00087-8)
6. Appleyard K, Egeland B, van Dulmen MHM, Sroufe LA. When More Is Not Better: The Role Of Cumulative Risk In Child Behavior Outcomes. *J Child Psychol*

- Psychiatry Allied Discip. 2005;46(3):235-45. <https://doi.org/10.1111/j.1469-7610.2004.00351.x>
7. Child Welfare Information Gateway. Risk and Protective Factors for Child Abuse and Neglect. February 2004. Available online at www.childwelfare.gov/preventing/programs/whatworks/riskprotectivefactors.cfm.
 8. Meinck F, Cluver LD, Boyes M, Mhlongo EL. Risk and Protective Factors for Physical and Sexual Abuse of Children and Adolescents in Africa: A Review and Implications of Practice. *Trauma, Violence & Abuse*. 2014;1-27. <https://doi.org/10.1177/1524838014523336>
 9. Meinck F, Cluver LD, Boyes M, Mhlongo EL. Risk and Protective Factors for Physical and Emotional Abuse Victimization amongst Vulnerable Children in South Africa. *Child Abuse Review*. 2015;24; 182-197. <https://doi.org/10.1002/car.2283>
 10. Hindley N, Ramchandani PG, Jones DPH. Risk Factors for Recurrence of Maltreatment: A Systematic Review. *Arch Dis Child*. 2006;91:744-752. <https://doi.org/10.1136/adc.2005.085639>
 11. Tutty LM. The Revised Children's Knowledge Of Abuse Questionnaire: Development Of A Measure Of Children's Understanding Of Sexual Abuse Prevention Concepts. *Social Work Res*. 1995;19(2):112-120. <https://doi.org/10.1093/swr/19.2.112>
 12. Lensvelt-Mulders G. Surveying sensitive topics. In: de Leeuw ED, Hox JJ, Dillman DA, editors. *International Handbook of Survey Methodology*. New York: LEA, Taylor & Francis; 2008. pp. 1-17
 13. Voltan N. Rathus Atılgnlık Envanteri Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. *Psikol Derg*. 1980;3(10): 23-25
 14. Jamieson S. Likert Scales: How To (Ab)Use Them. *Medical Education*. 2004;38: 1212-1218. <https://doi.org/10.1111/j.1365-2929.2004.02012.x>
 15. Quinlan, J.R. *Simplifying Decision Trees*. 1986. AI Memo 930, Massachusetts Institute of Technology Artificial Intelligence Laboratory.
 16. Hastie T, Tibshirani R, Friedman JH, Franklin J. The Elements of Statistical Learning: Data Mining, Inference, and Prediction. *Math Intell*. 2004;27(2):83-85. <https://doi.org/10.1007/BF02985802>
 17. Stith SM, Liu T, Davies LC, Boykin EL, Alder MC, Harris JM et. al. Risk Factors İn Child Maltreatment: A Meta-Analytic Review of the Literature. *Aggress Violent Behav*. 2009;14(1):13-29. <https://doi.org/10.1016/j.avb.2006.03.006>
 18. Scher CD, Forde DR, McQuaid JR, Stein MB. Prevalence and demographic correlates of childhood maltreatment in an adult community sample. *Child Abuse Negl*. 2004; 28(2):167-180. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2003.09.012>
 19. Mulder TM, Kuiper KC, van der Put CE, Stams GJJM, Assink M. Risk factors for child neglect: A meta-analytic review. *Child Abus Negl*. 2018;77(July 2017):198-210. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2018.01.006>
 20. Liao M, Lee AS, Roberts-Lewis AC, Hong JS, Jiao K. Child maltreatment in China: An ecological review of the literature. *Child Youth Serv Rev*. 2011;33(9):1709-19. <https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2011.04.031>
 21. Schumacher JA, Smith Slep AM, Heyman RE. Risk Factors for Child Neglect. *Aggress Violent Behav*. 2001;6(2-3): 231-254. [https://doi.org/10.1016/S1359-1789\(00\)00024-0](https://doi.org/10.1016/S1359-1789(00)00024-0)
 22. Jones DJ, Lewis T, Litrownik A, Thompson R, Proctor LJ, Isbell T et al. Linking Childhood Sexual Abuse and Early Adolescent Risk Behavior: The Intervening Role of Internalizing and Externalizing Problems. *Abnorm Child Psychol*. 2013 January ; 41(1): 139-150. <https://doi.org/10.1007/s10802-012-9656-1>.
 23. Negriff S, Schneiderman JU, Trickett PK. Child Maltreatment And Sexual Risk Behavior: Maltreatment Types and Gender Differences. *J Dev Behav Pediatr*. 2015 ; 36(9): 708-716. <https://doi.org/10.1097/DBP.0000000000000204>.
 24. Simantov E, Schoen C, Klein JD. Health-Compromising Behaviors: Why Do Adolescents Smoke or Drink? *Arch Pediatr Adolesc Med*. 2000;154(10):1025. <https://doi.org/10.1001/archpedi.154.10.1025>
 25. Luster T, Small SA, Lower R. The Correlates Of Abuse And Witnessing Abuse Among Adolescents. *J Interpers Violence*. 2002;17(12):1323-40. <https://doi.org/10.1177/088626002237859>
 26. Leslie LK, James S, Monn A, Kauten MC, Zhang J, Aarons G. Health-Risk Behaviors İn Young Adolescents İn The Child Welfare System. *J Adolesc Health*. 2010;47(1):26-34. <https://doi.org/10.1016/j.jadohealth.2009.12.032>
 27. Lansford JE, Dodge KA, Pettit GS, Bates JE, Crozier J, Kaplow J. A 12-Year Prospective Study of the Long-Term Effects of Early Child Physical Maltreatment On Psychological, Behavioral, and Academic Problems in Adolescence. *Arch Pediatr Adolesc Med*. 2002;156(8):824-830. <https://doi.org/10.1001/archpedi.156.8.824>
 28. Hagborg JM, Berglund K, Fahlke C. Evidence For A Relationship Between Child Maltreatment and Absenteeism among High-School Students in Sweden. *Child Abus Negl*. 2018;75(August 2017):41-9. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2017.08.027>
 29. Kenny MC, Capri V, Thakkar-Kolar RR, Ryan EE, Runyon MK. Child Sexual Abuse: From Prevention to Self-Protection. *Child Abuse Rev*. 2008;17:36-54. <https://doi.org/10.1002/car.1012>
 30. Cullen R, Lawlor M, MacIntyre D. Stay Safe Program Personal Safety Skills for Children User's Handbook. 1998. Available from: <http://www.staysafe.ie/PDFs/English/Users%20Handbook.pdf>
 31. Daro D, McCurdy K. Preventing child abuse and neglect: programmatic interventions. *Child Welfare*. 1994;73(5):405-430.

32. Paine M, Hansen D. Factors Influencing Children to Self-Disclose Sexual Abuse. *Clin Psychol Rev.* 2002; 22, 271-295. [https://doi.org/10.1016/S0272-7358\(01\)00091-5](https://doi.org/10.1016/S0272-7358(01)00091-5).
33. Helweg-Larsen K, Schütt N, Larsen HB. Predictors and Protective Factors for Adolescent Internet Victimization: Results from A 2008 Nationwide Danish Youth Survey. *Acta Paediatr.* 2012;101(5):533-9. <https://doi.org/10.1111/j.1651-2227.2011.02587.x>.
34. Tian L, Liu L, Shan N. Parent-Child Relationships and Resilience Among Chinese Adolescents: The Mediating Role of Self-Esteem. *Front Psychol.* 2018;9:1030. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2018.01030>
35. Kaya İ, Çeçen-Eroğul, AR. Ergenlerde Çocukluk Dönemi İstismar Yaşantılarının Yordayıcısı Olarak Aile İşlevlerinin Rolü. *Eğitim ve Bilim.* 2013;38(168):386-397
36. Arslan G, Balkıs M. Ergenlerde Duygusal İstismar, Problem Davranışlar, Öz-Yeterlik ve Psikolojik Sağlık Arasındaki İlişki. *Sak Univ J Educ.* 2016;6(1):8. <https://doi.org/10.19126/suje.35977>
37. Smetana, J. (1988). Concepts of self and social convention: Adolescents' and parents' reasoning about hypothetical and actual family conflicts. In M. Gunnar (Ed.), 21st Minnesota symposium on child psychology (pp. 79-122). Hillsdale, NJ: Erlbaum. Laurence S. We know some things: Adolescent-parent relationships in retrospect and prospect. *J Res Adolesc.* 2001;11(1):1-19. <https://doi.org/10.1111/1532-7795.00001> den alıntıdır.
38. McKee L, Roland E, Coffelt N, Olson AL, Forehand R, Massari C, et al. Harsh Discipline And Child Problem Behaviors: The Roles Of Positive Parenting And Gender. *J Fam Violence.* 2007;22(4):187-96. <https://doi.org/10.1007/s10896-007-9070-6>
39. Rodriguez CM. Parent-Child Aggression: Association with Child Abuse Potential and Parenting Styles. *Violence Vict.* 2010;25(6):728-41. <https://doi.org/10.1891/0886-6708.25.6.728>
40. DiBartolo PM, Rendón MJ. A Critical Examination of the Construct of Perfectionism and its Relationship to Mental Health in Asian And African Americans Using A Cross-Cultural Framework. *Clin Psych Rev.* 2012;32: 139-152. <https://doi.org/10.1016/j.cpr.2011.09.007>
41. Madjar N, Voltsis M, Weinstock MP. The Roles of Perceived Parental Expectation and Criticism in Adolescents' Multidimensional Perfectionism and Achievement Goals. *Educ Psychol.* 2015;35, 765-778. <https://doi.org/10.1080/1443410.2013.864756>
42. Ma Y, Siu A, Tse WS. The Role of High Parental Expectations in Adolescents' Academic Performance and Depression in Hong Kong. *J Fam Issues.* 2018;39(9):1-18. <https://doi.org/10.1177/0192513X18755194>
43. Coulton CJ, Korbin JE, Su M, Chow J. Community Level Factors And Child Maltreatment Rates. *Child Dev.* 1995;66(5):1262-1276. <https://doi.org/10.2307/1131646>
44. Coulton CJ, Korbin JE, Su M. Neighborhoods and Child Maltreatment: A Multi-Level Study. *Child Abuse Negl.* 1999;23(11):1019-40. [https://doi.org/10.1016/S0145-2134\(99\)00076-9](https://doi.org/10.1016/S0145-2134(99)00076-9)
45. Maguire-Jack K, Showalter K. The Protective Effect of Neighborhood Social Cohesion in Child Abuse and Neglect. *Child Abuse Negl.* 2016;52: 29-37. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2015.12.011>
46. Guterman NB, Lee SJ, Taylor CA, Rathouz PJ. Parental Perceptions of Neighborhood Processes, Stress, Personal Control, and Risk for Physical Child Abuse and Neglect. *Child Abuse Negl.* 2009;33(12):897-906. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2009.09.008>
47. Molnar BE, Goerge RM, Gilsanz P, Hill A, Subramanian S V., Holton JK, et al. Neighborhood-level social processes and substantiated cases of child maltreatment. *Child Abuse Negl.* 2016;51(1):41-53. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2015.11.007>
48. Arslan G. Psikolojik istismar, Psikolojik Sağlık, Sosyal Bağlılık ve Aidiyet Duygusu Arasındaki İlişki. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi.* 2015;36:47-58
49. Wiebe DJ, Guo W, Allison PD, Anderson E, Richmond TS, Branas, CC. Fears of Violence During Morning Travel to School. *J Adolesc Health.* 2013; 53(1): 54-61. <https://doi.org/10.1016/j.jadohealth.2013.01.023>
50. Bolger KE, Patterson CJ, Kupersmidt JB. Peer Relationships and Self-Esteem among Children Who Have Been Maltreated. *Child Dev.* 1998;69(4):1171-97. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8624.1998.tb06166.x>
51. Bolger KE, Patterson CJ. Developmental Pathways From Child Maltreatment To Peer Rejection. *Child Dev.* 2001;72(2), 549-568. <https://doi.org/10.1111/1467-8624.00296>
52. Alikasifoglu M, Erginoz E, Ercan O, Uysal O, Kaymak DA, Ilter O. Violent Behaviour Among Turkish High School Students And Correlates Of Physical Fighting. *Eur J Public Health.* 2004;14(2):173-7. <https://doi.org/10.1093/eurpub/14.2.173>